

บทที่ 3

การปรับตัวของชาวม้งบ้านแม่สาใหม่ในพื้นที่อนุรักษ์

เนื้อหาในบทนี้เป็นการศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ที่มีการปรับตัวภายใต้แรงกดดันจากเงื่อนไขกระบวนการพัฒนาและการประกาศพื้นที่อนุรักษ์ของรัฐทับซ้อนชุมชนท้องถิ่นรัฐได้คัดค้านสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ผ่านการบังคับใช้กฎหมาย กล่าวคือ การประกาศพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตหวงห้ามที่ดินในปี พ.ศ. 2492 พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 และพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 นอกจากนี้ ยังกันพื้นที่ของชุมชนส่วนหนึ่งให้เป็นของสวนพฤกษศาสตร์ฯ เมื่อปี พ.ศ. 2534 และได้กันพื้นที่บางส่วนเพิ่มเติมให้กับโครงการหลวงอีกครั้งในปี พ.ศ. 2525

การบังคับใช้กฎหมายข้างต้นจึงส่งผลกระทบต่อ การเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดินของชุมชนบนพื้นที่สูง จึงเป็นที่มาของการปรับตัว โดยเฉพาะการปรับตัวทางด้านเศรษฐกิจ ในบริบทของการพัฒนาและกรอบนโยบายการจัดการทรัพยากรบนที่สูงของรัฐ

3.1 การใช้ที่ดินในพื้นที่อนุรักษ์ในฐานะพื้นที่แย้งชิง

พื้นที่ดอยสุเทพ-ปุยเป็นพื้นที่ที่มีความสูงประมาณ 1,685 เมตรจากระดับน้ำทะเล อยู่ในเขตอบอุ่นจากทางเหนือและเขตร้อนเส้นศูนย์สูตรจากทางใต้ จึงเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง ด้วยเหตุความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าวจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ดึงดูดให้คนกลุ่มต่างๆ เข้าไปยึดครองที่ดิน ซึ่งผู้ศึกษาได้จำแนกการเข้ายึดครองพื้นที่ดอยสุเทพ-ปุยออกเป็น 3 ช่วงเวลา ดังนี้

3.1.1 ช่วงป่าดอยสุเทพ - ปุย เป็นเขตหวงห้ามที่ดิน (พ.ศ. 2492 - 2506)

ในปี พ.ศ. 2492 รัฐได้เข้าไปจำแนกพื้นที่ดอยสุเทพ - ปุย เป็นเขตหวงห้ามที่ดิน โดยการบัญญัติพระราชกฤษฎีกาประกาศเป็นเขตหวงห้ามที่ดินจำนวน 158 ตารางกิโลเมตร (98,750 ไร่) ตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการหวงห้ามที่ดินรกร้างว่างเปล่าอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน พ.ศ. 2478 โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษาและให้กรมป่าไม้ในสมัยนั้น ได้ใช้พื้นที่ดังกล่าวจัดตั้งสถานีวนกรรมภาคเหนือในปี พ.ศ. 2489 เพื่อทดลองทางวิชาการเกี่ยวกับพันธุ์ไม้บนพื้นที่สูง ซึ่งจากการถ่ายภาพทางอากาศในปี พ.ศ. 2495 พบว่ามีการใช้ที่ดินแบ่งเป็น 3 ลักษณะในพื้นที่เขตหวงห้าม ดังกล่าว คือ ที่ตั้ง

หมู่บ้าน หรือ กลุ่มบ้าน 0.04 ตารางกิโลเมตร (0.03 %) พื้นที่ทำการเกษตร 14.00 ตารางกิโลเมตร (8.86 %) และพื้นที่ป่าไม้ 143.96 ตารางกิโลเมตร (91.11 %)

วิถีชีวิตของชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ในช่วงนี้ เนื่องจากชุมชนยังไม่ได้ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ปัจจุบันจึงมีเพียงกลุ่มบ้านของไม่กี่ตระกูลแซ่ คือ กลุ่มม้งเค็อะสายตระกูลแซ่ต่อ (thoj) (หรือนามสกุลถนอมรุ่งเรืองในปัจจุบัน) ที่เรียกตามระบบความเชื่อว่ามี “ม้งดำ” (hmoob blub) และกลุ่มม้งจื้อะสายตระกูลแซ่ปาง (haam) แซ่ว่าง (vaaj) และแซ่ย่าง (yaaj) ในขณะนั้นต่างได้ตั้งกลุ่มบ้านเล็ก ๆ กระจายกระจายในพื้นที่ป่าบริเวณคอยสุเทพ – ปุย คือ บ้านป่าคา บ้านปางขะมุ และบ้านแม่สาเก่า รวมทั้งกระจายการตั้งบ้านในพื้นที่การเกษตร กล่าวได้ว่าแม้จะมีการประกาศหวงห้ามที่ดิน แต่ชุมชนบนพื้นที่สูงยังคงบุกเบิกทำไร่ยังชีพแบบย้ายที่ หรือ ที่เรียกว่า “เต๊ะ ลือ เฮง” ซึ่งมีลักษณะการจัดเตรียมพื้นที่เพาะปลูกโดยการถางต้นไม้แล้วเผาวัชพืชทิ้งเพื่อปลูกข้าวไร่ ข้าวโพดและฝิ่น โดยการคัดเลือกพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะกับพืชแต่ละชนิดซึ่งทำให้มีรอบเวลาหมุนเวียน สั้น – ยาวต่างกัน ดังที่คาริกา (อ้างแล้ว) พบว่าพื้นที่ปลูกข้าวไร่และข้าวโพดมีรูปแบบการใช้ที่ดินระยะสั้น พักดินไว้ระยะยาว (long cultivation, very long fallow) โดยเฉพาะการปลูกฝิ่นป้อนให้กับโรงสูบฝิ่นในตัวเมืองเชียงใหม่ และขายให้กับคาราวานฝิ่นของกองทหารจีนคณะชาติ จนกระทั่งการปราบปรามฝิ่นในปี พ.ศ. 2495 นับแต่นั้นมา ชุมชนบนพื้นที่สูงที่อยู่อาศัยในเขตหวงห้ามที่ดินจึงได้ทยอยนำพื้นที่ปลูกฝิ่นซึ่งเหมาะกับการปลูกท้อไปปลูกท้อพันธุ์พื้นเมืองกันอย่างมากมาย ซึ่งเป็นปัจจัยดึงดูดการอพยพเข้าที่สำคัญของกลุ่มสายตระกูลแซ่จื้อะและแซ่ย่างจากอำเภอแม่แจ่มมานบุกเบิกตั้งถิ่นฐานยังชุมชนหมู่บ้านแม่สาใหม่ในปี พ.ศ. 2507 จึงกล่าวได้ว่าในช่วงระยะเวลานี้ ชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ยังคงกระจายตั้งถิ่นฐานและทำการเกษตรแบบย้ายที่แปลงเล็กแปลงน้อยเพื่อยังชีพเป็นหลัก ขณะที่รัฐก็ไม่ได้ตระหนักถึงการอนุรักษ์ธรรมชาติแต่อย่างใด เพียงแค่มีการเผยแพร่ขยายอำนาจรัฐเพื่อปกครองกลุ่มชนบนพื้นที่สูงด้วยการอ้างอำนาจตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการหวงห้ามที่ดินรกร้างว่างเปล่าอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินในปี พ.ศ. 2478 เท่านั้น

3.1.2 ช่วงป่าคอยสุเทพ – ปุย เป็นป่าสงวนแห่งชาติ (พ.ศ. 2507 – 2523)

ในปี พ.ศ. 2507 รัฐได้ออกกฎกระทรวงฉบับที่ 12 กำหนดให้ป่าบริเวณอำเภอแม่ริมในเนื้อที่ประมาณ 226.50 ตารางกิโลเมตร (141,562 ไร่) ให้เปลี่ยนเขตหวงห้ามที่ดินเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติคอยสุเทพ – ปุย เป็นป่าสงวนแห่งชาติ โดยให้เหตุผลว่า เนื่องจากป่าบริเวณนี้มีพรรณไม้ชนิดดี มีค่าเป็นปริมาณมาก เช่น ไม้สัก ไม้แดง ไม้ตะแบก ไม้เหียง ไม้พลวง ไม้เต็ง ไม้คิง ไม้แฉะ ไม้เป่าและไม้รัง จึงจำเป็นต้องรักษาสภาพป่าไม้ อันเป็นทรัพยากรธรรมชาติไว้และเพื่อประโยชน์ทางอ้อมอีกส่วนหนึ่ง

การประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้มีผู้ยื่นขอเข้าทำประโยชน์ที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่าดอยสุเทพหลายราย คณะรัฐมนตรีจึงมีมติกำหนดให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ (พิเศษ) โดยกำหนดห้ามมิให้บุคคลเข้าอยู่อาศัยหรือทำประโยชน์ใดๆ ผู้ที่อยู่อาศัยเดิมให้อยู่ต่อไปจนชั่วชีวิตของผู้นั้นเท่านั้น ผู้ที่ได้ปลูกพืชผลอาศัยอยู่เดิมก็ผ่อนผันให้อยู่ต่อไปจนชั่วชีวิต ซึ่งต่อมาปีพ.ศ. 2512 รัฐจัดโครงการเร่งรัดจัดที่ดินให้ราษฎรที่ไม่มีที่ทำกินและบุกรุกพื้นที่หวงห้ามของกระทรวงมหาดไทย พบว่ามีชาวบ้าน 417 ราย ทั้งนี้ 10 ราย เป็นผู้ที่อยู่อาศัยมาก่อนการประกาศ ขณะที่ 277 รายเป็นผู้บุกรุกเข้าไป หลังประกาศให้ป่าดอยสุเทพเป็นป่าสงวนแห่งชาติ คณะอนุกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติขณะนั้นจึงมีมติให้ผู้บุกรุกทั้งก่อนและหลังประกาศออกจากเขตป่าสงวนแห่งชาติทั้งหมด ต่อมานายกรัฐมนตรี ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้มีคำสั่ง เมื่อวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2518 ให้ผู้บุกรุกทั้งหมดอยู่อาศัยทำกินต่อไป โดยมีได้ให้ขยายพื้นที่ และให้เจ้าหน้าที่ปล่อยผู้ที่ถูกจับกุมทั้งหมด

วิถีชีวิตของชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ในช่วงนี้ จึงยังคงดำเนินชีวิตโดยการทำการเกษตรยังชีพ เพียงแต่ได้ปรับเป็นเชิงพาณิชย์เมื่อปรับเปลี่ยนจากการปลูกฝิ่นเป็นท้อ ต่อมาในปี พ.ศ. 2512 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถทรงเสด็จเยี่ยมชาวบ้านดอยปุย และบ้านแม่สาใหม่และได้พระราชทานพันธุ์พืช (ลิ้นจี่) และสัตว์เลี้ยง อันเป็นที่มาของมูลนิธิโครงการหลวงในปัจจุบัน ในช่วงเวลาดังกล่าวรัฐโดยการดำเนินงานผ่านศูนย์พัฒนาและประชาสงเคราะห์ ชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม ได้ร่วมกับสหประชาชาติตี ต้านเนิน โครงการปลูกพืชพาณิชย์ประจำที่ถาวรทดแทนฝิ่นทำให้ชุมชนหันมาปลูกพืชพาณิชย์โดยเฉพาะ ท้อในช่วงปี พ.ศ. 2520

กระบวนการพัฒนาของรัฐดังกล่าวจึงไม่เพียงส่งผลให้ชุมชนได้ขยายและใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น และล้มเลิกระบบการเกษตรแบบย่ำที่ แต่ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ทำลาย ดันน้ำในช่วงต่อมา แม้ว่าชุมชนจะได้ทำกินในพื้นที่ไร่เหล่าเดิมและลดการใช้พื้นที่ลงมากแล้วก็ตาม ด้วยสาเหตุที่ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา รัฐได้มีการณรงค์ส่งเสริมการท่องเที่ยวประกอบกับ ชุมชนอยู่ใกล้ตัวเมืองเชียงใหม่ จึงทำให้ชาวม้งส่วนหนึ่งออกไปค้าขายของที่ระลึกให้กับนักท่องเที่ยว หารายได้นอกชุมชน ซึ่งภายหลังการประกาศเปลี่ยนป่าสงวนแห่งชาติเป็นอุทยานแห่งชาติในปี พ.ศ. 2524 พบว่าชุมชนได้ปล่อยที่ดินทั้งที่เป็นสวนท้อที่อยู่ในพื้นที่สูงและพื้นที่ปลูกพืชพาณิชย์กว่า 10,000 ไร่ให้ทิ้งร้างโดยส่วนหนึ่งของพื้นที่ในปัจจุบันได้ถูกกันให้เป็นพื้นที่เพื่อการศึกษาวิจัยโดยสวนพฤกษ ศาสตร์ฯ และบางส่วนชุมชนได้ปลูกป่าเสริมสร้างและกันบริเวณให้เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ “ป่าดงซ่ง” รวมทั้งเป็นป่าใช้สอย และป่าปลูกเพื่อการวิจัยไม้ท้องถิ่น เป็นต้น

3.1.3 ช่วงป่าดอยสุเทพ – ปุย เป็นอุทยานแห่งชาติ (พ.ศ. 2524 – ปัจจุบัน)

วันที่ 14 เมษายน พ.ศ. 2524 รัฐบาลได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาตามพระราชกฤษฎีกา ให้ป่าสงวนแห่งชาติทั้งหมดเป็นอุทยานแห่งชาติ ด้วยเนื้อที่ประมาณ 162.50 ตารางกิโลเมตร (100,622.50 ไร่) และในปีต่อมาได้ขยายเขตอุทยานแห่งชาติอีกประมาณ 100 ตารางกิโลเมตร (62,500 ไร่) พ.ศ. 2525 ทำให้ปัจจุบันอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 262.50 ตารางกิโลเมตร (163,162.50 ไร่) โดยให้เหตุผลว่า พื้นที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญและมีค่า เช่น ป่าไม้ ของป่าสัตว์ป่านานาชนิด กับมีธรรมชาติที่สวยงามยิ่งหลายแห่ง เช่น น้ำตกห้วยแก้ว น้ำตกมณฑาธารและยอดดอยปุย สมควรกำหนดให้เป็นอุทยานแห่งชาติ เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพธรรมชาติ นั้นคงอยู่เช่นเดิม มิให้ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงสภาพไปเพื่อประโยชน์ในการพักผ่อนหย่อนใจของประชาชน เพื่อการศึกษาค้นคว้าและเพื่ออำนวยความสะดวกอื่นแก่รัฐบาลและประชาชน

ปัจจุบันระบบการผลิตและวิถีชีวิตของชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ได้ปรับเปลี่ยนไปค่อนข้างมาก ภายใต้อิทธิพลของพื้นที่อนุรักษ์อุทยานแห่งชาติทับซ้อนจึงส่งผลให้การบุกเบิกพื้นที่ไร่เหล่าเพื่อการเพาะปลูกพืชล้มลุกแต่อดีตเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา แม้ว่าชุมชนจะยังมีการทำไร่แบบย้ายที่อยู่แต่มีการถือครองที่ดินที่จำกัด ชุมชนจึงหันมาปลูกพืชพาณิชย์เชิงเดี่ยวและไม้ผล โดยเฉพาะลิ้นจี่มากขึ้น แต่เนื่องจากยังไม่มีแหล่งรายได้อื่นทดแทน ชุมชนจึงยังคงใช้ที่ดินปลูกพืชพาณิชย์เชิงเดี่ยวในบริเวณพื้นที่รับผลิตของของศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่สาใหม่ 23.59 ตารางกิโลเมตร หรือ 14,743 ไร่ ซึ่งโดยมากเป็นการใช้พื้นที่ทำไร่กะหล่ำปลี และการปลูกลิ้นจี่ (แผนปฏิบัติการศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่สาใหม่ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2544) ซึ่งกินพื้นที่ทับซ้อนติดกันกับพื้นที่อนุรักษ์ทั้งสี่ประเภทของรัฐ (ประกาศหวงห้ามที่ดินดอยสุเทพ-ปุย พ.ศ. 2492 ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 อุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2524 และสวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พ.ศ.2535) ถึง 3.35 ตารางกิโลเมตร หรือ 2,096.25 ไร่

ด้วยเหตุดังกล่าว พื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ – ปุย จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่กีดกันสิทธิเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนในเขตอนุรักษ์ อันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ เลือกรับปรับใช้ องค์ความรู้จากภายนอกมาผสมผสานกับองค์ความรู้ท้องถิ่นและวัฒนธรรมของชุมชนเพื่ออ้างสิทธิเข้าถึงทรัพยากรบนพื้นที่สูงและดำรงตัวตนทางชาติพันธุ์ม้งที่สัมพันธ์กับพื้นที่

ในทางตรงกันข้าม นโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา ได้ส่งผลให้หน่วยงานภาครัฐและเอกชนซึ่งมีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจเข้าไปยึดครองพื้นที่อนุรักษ์ทั้งที่ได้รับอนุญาตและไม่ได้รับอนุญาต โดยเฉพาะสถานประกอบการเพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งตามไหล่ทางแม่สา มีทั้งสิ้น 9 แห่งด้วยกัน ได้แก่ ปางช้างแม่สา สวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์

สวนรินทรรีสอร์ต แม่สาวาเลย์ โป่งแยงแอ่งคอย ม่อนคอยอิงฟ้ารีสอร์ต เอราวัลรีสอร์ต กังสดาลรีสอร์ต และปางช้างโป่งแยง เป็นต้น

พื้นที่บ้านแม่สาใหม่ในปัจจุบันจึงอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติที่ทับซ้อนไปด้วยเขตหวงห้ามที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ สวนพฤกษศาสตร์ฯ และศูนย์พัฒนาโครงการหลวง รวมทั้งเป็นพื้นที่เพื่อการวิจัยของโครงการต่างๆ เช่น หน่วยวิจัยการฟื้นฟูป่า (FORRU) (2541) โครงการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง (ค.พ.ช.) (2543) โครงการวิจัยการใช้ที่ดินบนพื้นที่สูงและพัฒนาชนบทอย่างยั่งยืนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Upland program) (2543) และโครงการนำร่องวนเกษตรบนพื้นที่สูง ด้วยเหตุที่กล่าวมาจึงทำให้พื้นที่บ้านแม่สาใหม่กลายเป็นเวทีแย่งชิงของกลุ่มต่างๆอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะเงื่อนไขของการเป็นแหล่งอนุรักษ์ธรรมชาติที่อยู่ใกล้ตัวเมืองเชียงใหม่ เป็นแหล่งน้ำ และอากาศที่สะอาด บริสุทธิ์ เพื่อพักผ่อนหย่อนใจของคนในเมือง จึงเป็นที่มาของการเรียนรู้ ปรับตัวที่หลากหลาย และเลื่อนไหลของชุมชนภายใต้เงื่อนไขการอนุรักษ์และการพัฒนาของรัฐ

3.2 การปรับตัวทางเศรษฐกิจในบริบทของการพัฒนา

การทำเกษตรแบบไร่ย้ายที่ของชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ได้ถูกจำกัดลงอันเนื่องจากเงื่อนไขของกระบวนการอนุรักษ์และการพัฒนาของรัฐเมื่อปลายปี พ.ศ. 2510 – 2520 อันเป็นผลจากโครงการปลูกพืชทดแทนฝิ่นและพัฒนาชุมชนภายใต้โครงการเพื่อควบคุมการปลูกฝิ่นของรัฐบาลไทยกับสหประชาชาติ (UNPDAC) พ.ศ. 2515 – 2521 (FAO.Of The United Nations Rome 1973) และโครงการการสร้างตลาดพืชผลการเกษตร และการผลิตบนพื้นที่สูง (HAMP) พ.ศ. 2522 – 2525 โดยมีหน่วยพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาบ้านแม่สาใหม่ร่วมด้วย หลังจากเสร็จสิ้นโครงการฯ ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงบ้านแม่สาใหม่ ก็ได้สานงานสืบต่อมากระทั่งปัจจุบัน

โครงการเพื่อการพัฒนา การอนุรักษ์ และเพื่อการสงเคราะห์ชุมชนบนพื้นที่สูงต่างๆที่รัฐใช้ได้ส่งผลให้ระบบการเกษตรไร่ย้ายที่ที่เอื้อต่อวิถีการดำรงชีวิตและการดำรงความหลากหลายทางชีวภาพบนพื้นที่สูงที่รักษาความสมดุลของระบบนิเวศได้ลดหายไปอย่างรวดเร็ว (Chupinit อ้างแล้ว) ชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่เริ่มปรับเปลี่ยนเข้าสู่การผลิตพืชพาณิชย์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 โดยเน้นการปลูกถั่วแดง มันฝรั่ง กระหล่ำปลี และกาแฟ เป็นต้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2520 จึงได้หันมาปลูกไม้ผลลิ้นจี่เพิ่มมากขึ้น ด้วยเหตุผลของการปรับตัวภายใต้เงื่อนไขพื้นที่อนุรักษ์ทับซ้อนเนื่องจากสาเหตุที่ลิ้นจี่เป็นไม้ผลที่สามารถอ้างสิทธิเหนือพื้นที่การเกษตรที่บุกเบิกมาก่อนการประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ อีกทั้งลิ้นจี่เป็นไม้โตไวและค่อนข้างมีความเหมาะสมกับพื้นที่และสภาพอากาศของชุมชนที่อยู่ระหว่างรอยต่อภูมิอากาศป่าเบญจพรรณกับป่าดิบเขา รวมทั้งมีตลาดรองรับที่ดี ซึ่งในประเด็นนี้สอดคล้องกับ

รายงานของศูนย์พัฒนาโครงการหลวงบ้านแม่สาใหม่ที่พบว่า ภูมิอากาศบริเวณชุมชนแม่สาใหม่ไม่หนาวพอที่จะปลูกฝัก หรือผลไม้เมืองหนาวแทนฝิ่นได้ (จารึก 2538) ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ. 2530 ผู้ที่มีที่นาทั้งหมดในชุมชนประมาณ 10 เจ้า ได้เปลี่ยนไปปลูกลิ้นจี่ในพื้นที่ชั้นบันไดของตนเองด้วย เนื่องจากประสบปัญหาดินร่วนไม่เก็บกักน้ำ อีกทั้งการผลิข้าวไม่ก่อให้เกิดมูลค่าในช่วงเวลาอันสั้นเหมือนลิ้นจี่ โดยมีการนำเงินรายได้ที่ได้จากปลูกลิ้นจี่ไปซื้อข้าว หรือ ลงไปเช่านาปลูกข้าวในที่ราบลุ่มแทน

ทั้งนี้ สาเหตุหลักที่สำคัญในการปรับตัวของชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ต่อการปลูกพืชพาณิชย์ไม้ผลลิ้นจี่ไม่ได้มาจากการเลิกโครงการปลูกพืชทดแทนฝิ่น แต่มาจากการถูกประกาศพื้นที่อนุรักษ์อุทยานแห่งชาติทับซ้อนพื้นที่ชุมชนในปี พ.ศ. 2524 ที่มีความเคร่งครัดมากกว่าเขตหวงห้ามที่ดินและป่าสงวนแห่งชาติที่ได้ประกาศในปี พ.ศ. 2492 และ พ.ศ. 2507 อันเป็นที่มาที่ทำให้ชาวม้งบ้านแม่สาใหม่หันมาเลือกการปลูกไม้ผลลิ้นจี่เพื่อการอ้างสิทธิที่ดิน เนื่องจากสามารถหลบหลีกการจับกุมของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ โดยเลือกทำงานเฉพาะเวลากลางคืน หรือ วันเว้นวันได้ และเพื่อสร้างความมั่นคงในที่ดินพัฒนาไปสู่การอ้างสิทธิส่วนบุคคลได้ อย่างไรก็ตาม การแย่งชิงพื้นที่ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานของรัฐยังคงดำเนินไปโดยอุทยานแห่งชาติและองค์การสวนพฤกษศาสตร์ได้กันพื้นที่เพิ่มเติมด้วยการตัดทำลายพืชผลการเกษตรและสิ่งก่อสร้างในสวน เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติอ้างอำนาจตามกฎหมาย ขณะที่องค์การสวนพฤกษศาสตร์ได้เวนคืนพื้นที่เพื่อวิจัยความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระราชินีนาถ และชดเชยค่าใช้จ่ายจำนวนเงินทั้งหมด 5,928,100 บาท แต่ทั้งนี้ ชุมชนได้รับค่าชดเชยจริงประมาณ 3,968,100 บาท โดยชุมชนได้อ้างรอรอยต่อชลประทานที่ก่อสร้างโดยพระราชดำริในหลวงเมื่อปี พ.ศ. 2520 จึงทำให้ได้รับค่าชดเชยและองค์การสวนพฤกษศาสตร์ไม่รุกที่มากกว่าเดิมตามแผนที่วางไว้แต่แรก จากนั้นองค์การสวนพฤกษศาสตร์ได้ล้อมรั้วลดทอนพื้นที่ป่าชุมชนออกส่วนหนึ่ง โดยชุมชนไม่ได้รับค่าชดเชยแต่อย่างใด ทั้งที่การกระทำดังกล่าวได้กีดกันสิทธิการใช้ประโยชน์จากการหาสมุนไพรและของป่าของชุมชน

ผลกระทบจากเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของการพัฒนาและอนุรักษ์ ทำให้ชุมชนต้องปรับระบบการเกษตรที่สามารถลดพื้นที่ให้มากที่สุด ซึ่งปัจจุบันชุมชนมีที่ดินการเกษตรจำกัด จากการสำรวจการถือครองที่ดินของชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ พบว่ามีที่ดินรวม 2,841 ไร่ (รวมทั้งที่นาประมาณ 30 ไร่ ที่อยู่นอกขอบเขตหมู่บ้าน) โดยครัวเรือนที่มีที่ดินต่ำสุด 1 ไร่ สูงสุด 65 ไร่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจอย่างชัดเจนระหว่างกลุ่มผู้มาใหม่กับผู้อยู่ก่อนที่มีความแตกต่างในการยึดถือและครอบครองที่ดินอย่างถาวร อีกทั้ง การทำเกษตรเพื่อการค้าในปัจจุบันได้ทำให้การใช้พื้นที่ดินของชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่มีพื้นที่สวนไม้ผลลิ้นจี่ถึง 2,171 ไร่ ขณะที่พื้นที่นานอกชุมชนมีทั้งหมด 15 แปลง คิดรวมเป็น 62 ไร่ และพื้นที่ไร่ 520 ไร่ รวมพื้นที่ทั้งหมดเป็น 2,841 ไร่ ซึ่งในพื้นที่ไร่มีไร่

เพื่อปลูกข้าวไร่ ข้าวโพด และพืชผัก เช่น ผักหวานหงษ์ ผักกาดขาว หัวไชเท้า แครอท กะหล่ำปลี ในจำนวนพื้นที่ไร่ทั้งหมดมีการปลูกไม้ผลประมาณ 50 ไร่ โดยนิยมปลูก อโวคาโด ส้มเขียวหวาน ชมพู และกาแฟอินทรีย์

จากสถานะดังกล่าว ทำให้ชุมชนพยายามปรับเปลี่ยนระบบการเกษตร ซึ่งในปัจจุบันวิธีการผลิตของชุมชนมีการทำเกษตร 2 ระบบ คือ ระบบเชิงเดี่ยว และระบบผสมผสาน ซึ่งจากการสำรวจกลุ่มตัวอย่าง 49 ครัวเรือน พบว่าชุมชนมีการปรับระบบการผลิตในภาคการเกษตรให้มีลักษณะหลากหลาย รวมทั้งมีอาชีพนอกภาคการเกษตรด้วย คือ การทำสวน การทำสวนผสมไร่ การทำไร่ ทำนา รับจ้าง และค้าขาย อย่างไรก็ตาม ไม้ผลลิ้นจี่ยังคงเป็นอาชีพหลักของชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ แม้จะต้องเสี่ยงทั้งต่อภัยธรรมชาติ และต้นทุนการผลิตที่สูงมาก เช่น น้ำ ลมพายุ ฝุ่น ยาชุดบำรุง รวมทั้งกลไกราคาตลาดที่ไม่แน่นอน โดยเฉพาะการไม่มีความรู้ในการใช้สารเคมีบำรุงรักษา คุณภาพลิ้นจี่ และการต่อรองกับพ่อค้าคนกลาง

เมื่อแหล่งรายได้จากการเป็นผู้ผลิตในภาคการเกษตรไม่พอ จึงทำให้ชาวม้งบางส่วนออกไปใช้แรงงานรับจ้างในภาคการเกษตร ซึ่งโดยปกติแล้ว ชาวม้งไม่นิยมรับจ้างผู้อื่นโดยไม่จำเป็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อระบบการแลกเปลี่ยนแรงงาน หรือ การเอามือเอาริ้นตามจารีตประเพณีถูกแทนที่ด้วยเงินตรา นอกจากนี้ ยังมีการประกอบอาชีพอื่นเพื่อหารายได้นอกภาคการเกษตร เช่น ตั้งร้านค้าขายของชำในชุมชนจำนวน 7 ร้าน โดย 5 ร้านเป็นของชาวม้งในหมู่บ้าน รับจ้างทำงานในสวนพฤกษศาสตร์ประมาณ 10 คน และบางส่วนอพยพชั่วคราวไปทำการเกษตรต่างหมู่บ้าน โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ประมาณ 10 ครอบครัว และรับจ้างการเกษตรให้กับบริษัทฟาร์มต่างๆ ในพื้นที่ราบประมาณ 5 ครอบครัว ในขณะที่ผู้ที่มีฝีมือหัตถกรรมช่างเงิน-ทองทำงานรับจ้างอยู่ในชุมชนประมาณ 3 ครอบครัว และอพยพไปทำงานให้กับมูลนิธิศิลปชีพสมเด็จพระบรมราชินีนาถประมาณ 3 คน นอกจากนี้มีสมาชิกครอบครัวออกไปขายของให้กับนักท่องเที่ยวทั้งในและต่างจังหวัดประมาณ 50 ครอบครัว โดยประมาณครึ่งหนึ่งทำการค้าขายเฉพาะในตัวเมืองเชียงใหม่และยังคงทำการเกษตรควบคู่ไปด้วย รวมทั้งการหารายได้เสริมจากการรับจ้างเย็บปักถักร้อยของกลุ่มแม่บ้านส่วนหนึ่งภายในชุมชน ขณะที่กลุ่มวัยหนุ่มเกือบทั้งหมดออกไปทำงานรับจ้าง ค้าขาย และศึกษาในตัวเมือง

เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของกระบวนการพัฒนา นโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ทดแทนฝิ่น นโยบายการอนุรักษ์ของรัฐ และนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวล้วนแต่เป็นเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของกระบวนการพัฒนาที่ได้ส่งผลให้ชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ต้องพึ่งพาภายนอก โดยเฉพาะกลไกตลาดมากขึ้น ชุมชนจึงไม่เพียงถูกกีดกันสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรและถูกปิดล้อมจากนโยบายของรัฐ แต่ยังได้ถูกผนวกเข้าสู่กลไกของระบบตลาดในอีกทางหนึ่งเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม การเผชิญกับปัญหาและแรงกดดันจากภายนอกได้กลายเป็นเงื่อนไขที่เสริมสร้างศักยภาพให้กับชุมชน เป็นเวทีที่ทำให้ชุมชน ได้เรียนรู้และพัฒนาองค์ความรู้เพื่อการต่อรองอำนาจองค์กรชุมชนที่ประกอบด้วยกลุ่มคนรุ่นวัยต่างๆ ได้เลือกหยิบยืมองค์ความรู้ภายนอกมาผสมผสานความรู้ของตนเพื่อปรับองค์กรชุมชนเพื่อการ ได้มาซึ่งสิทธิและเพื่อการดำรงตัวตนทางชาติพันธุ์มั่ง ภายใต้อริบทการแย่งชิงทรัพยากร โดยชุมชนได้ปรับใช้ กำหนดนิยามความหมายใหม่ให้กับองค์ความรู้ ท้องถิ่นเพื่อปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐ โดยการคัดสรรเลือกเอาทุนทั้งทางสังคมและทุนทาง วัฒนธรรมที่มีอยู่มาปรับใช้ใช้เพื่อการเสนองภาพลักษณ์ใหม่ดังจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

3.3 การผลิตใหม่ขององค์กรชุมชนในฐานะเป็นทุนทางสังคม

นอกจากการปรับตัวทางด้านวิธีการผลิตดังกล่าวแล้ว ชุมชนมั่งบ้านแม่สาใหม่ยังได้ปรับเปลี่ยน ในลักษณะการผลิตใหม่ขององค์ความรู้และองค์กรชุมชนในฐานะเป็นกลไกของสถาบันชุมชนท้องถิ่น กล่าวคือ องค์ความรู้ท้องถิ่นว่าด้วยการจัดการทรัพยากรที่มีการแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม เพื่อความ มั่นคงในการอ้างสิทธิเข้าถึงทรัพยากร โดยใช้ภูมิปัญญาเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนเป็นฐาน ในการปฏิบัติการ ซึ่งชุมชนมั่งบ้านแม่สาใหม่มีกลุ่มคนภายในชุมชนที่แตกต่างทั้ง รุ่น วัย ประสบการณ์ ความรู้เกี่ยวกับจารีตประเพณี และความสามารถในการสื่อถึงทางราชการไทย โดยเฉพาะเมื่อชุมชนต้อง เผชิญกับแรงกดดันจากการพัฒนาและการอนุรักษ์ของรัฐที่จำกัดการมีส่วนร่วมของชุมชน ทำให้องค์กร ของชุมชนได้ก่อตัวในรูปแบบผสมผสานรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการขึ้นโดยใช้ฐานความ เป็นเครือข่ายและภูมิทัศน์วัฒนธรรมมั่งเพื่อปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขถูกกดดันจากการถูกกีดกันสิทธิ การเข้าถึงทรัพยากร โดยใช้ทุนทางวัฒนธรรมปฏิบัติการเพื่อสิทธิเข้าถึงทรัพยากรและดำรงตัวตนทาง ชาติพันธุ์

สังคมมั่งโดยทั่วไปมีลักษณะที่ชายเป็นใหญ่และเป็นผู้สืบเชื้อสาย รวมทั้งความเชื่อการสืบผี บรรพบุรุษผ่านผู้ชายโดยผู้ชายสามารถมีภรรยาได้หลายคนตามเงื่อนไขความจำเป็นและเป็นครอบครัว ขยายในครัวเรือนเดียวกัน หรือจะแยกครัวเรือน แต่ก็ยังถือเป็นครอบครัวนิวเคลียร์ เพราะผู้ชายเป็นผู้ที่ สืบตระกูลและทำพิธีบูชาผีบรรพบุรุษ

สำหรับการจำแนกกลุ่มคนภายในชุมชนมั่งบ้านแม่สาใหม่ ด้วยมิติทางวัฒนธรรมตามกลุ่มย่อย ผีบรรพบุรุษมี 15 กลุ่มด้วยกัน โดยแต่ละกลุ่มย่อยจะมีผู้นำทางสังคมหรือวัฒนธรรม รวม 33 คน (ดูตารางกลุ่มย่อยและจำนวนผู้นำกลุ่มย่อยในแต่ละตระกูลแซ่ในหน้าถัดไป)

ตาราง 3.3 กลุ่มย่อยและจำนวนผู้นำกลุ่มย่อยในแต่ละตระกูลแซ่

ประเภทกลุ่มย่อยทางชาติพันธุ์	สายตระกูลแซ่	ลำดับกลุ่มย่อยที่	จำนวนผู้นำ
ม้งจ๊าะ (hmoob ntsuab)	ต้อ (thoj)	1	7
		2	1
		3	-
	โซ้ง (xyooj)	1	7
		2	1
		3	-
		4	-
	ย่าง (yaaj)	1	2
		2	2
		3	1
		4	3
	หาง (haam)	1	4
		2	2
		3	-
	ม้งเดลีอะ (hmoob dlawb0)	ต้อ (thoj)	1
รวม		15	33

ปัจจุบันประชากรทั้งหมดของชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่มีจำนวนทั้งสิ้น 1,715 คน มีจำนวนครัวเรือน 205 ครัวเรือนและมีจำนวน 264 ครอบครัว (ข้อมูลจากการสำรวจ มีนาคม พ.ศ. 2545) โดยชุมชนได้ร่วมกันแบ่งพื้นที่ทางกายภาพของชุมชนหมู่บ้านเป็น 6 เขต หรือกลุ่มบ้านและแยกตามพื้นที่ตั้งครัวเรือนที่มีเส้นทางรถ หรือทางเท้าเป็นเส้นแบ่ง เฉลี่ยกลุ่มละ 35 ครัวเรือนซึ่งเกือบจะทุกครัวเรือนในแต่ละเขตเป็นสายตระกูลแซ่เดียวกัน ชุมชนได้เริ่มแบ่งเขตอย่างชัดเจนเมื่อประมาณ พ.ศ. 2530 เนื่องจากต้องระดมแรงงานชุมชนเพื่อการพัฒนาหมู่บ้าน โดยเฉพาะการอนุรักษ์พื้นที่ป่าดงแซ่ง หลังจากได้รับแรงกดดันจากแนวความคิดการอนุรักษ์ด้วยเทคนิครัฐในรูปอุทยานแห่งชาติ

จากความสัมพันธ์เชิงเครือญาติดังกล่าว จึงเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญของชุมชนมั่งบ้านแม่สาใหม่ในการร่วมกันต่อสู้เพื่อได้มาซึ่งความชอบธรรมในการอ้างสิทธิเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน ตลอดจนการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน หรือการปรับตัวหาเลี้ยงชีพในภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจได้อย่างดี เช่น เครือญาติเดียวกันจะได้รับการเอาใจใส่ แบ่งเบาภาระหนักให้เป็นเบา ร้อนให้เป็นเย็น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องทำมาค้าขาย หรือ ความเป็นอยู่ (Prasit อ้างแล้ว)

ความเป็นชุมชนมั่งแม่สาตามหลักการอยู่ร่วมกันนั้นเป็นเช่นหลักประกันชีวิตที่มั่นคงให้กับตัวตนชาติพันธุ์มั่ง ดังสุภาษิตที่ว่า “มีเงินทองเต็มเลื้อห่อ ก็ไม่เท่ากับมีพี่น้องอยู่เต็มบ้าน มีเงินทองเต็มตา ก็ไม่เท่ากับมีพี่น้องอยู่เต็มชุมชน” ด้วยเหตุนี้ความเป็นเครือญาติภายใต้บริบทการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยในปัจจุบัน ชุมชนจึงยังคงมีศักยภาพในการปรับเปลี่ยนด้วยตัวเอง แม้ชุมชนจะได้ปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมบ้างแล้ว โดยชุมชนยังคงผลิตซ้ำความเป็นเครือญาติได้อย่างเข้มแข็งด้วยการเลือกหยิบยืมเทคโนโลยีทันสมัยมาช่วยขับเคลื่อน ดังเช่น การสร้างกลุ่มที่กึ่งทางการในรูปของเครือข่ายชุมชนเพื่อฅาปนกิจ ตลอดจนเครือข่ายสิ่งแวดล้อม และเครือข่ายอนุรักษ์วัฒนธรรม เป็นต้น ซึ่งได้ต่อยอดความสำเร็จตามสถานการณ์ได้เป็นอย่างดี (Prasit อ้างแล้ว)

ด้วยเหตุที่ทุนทางสังคมของความเป็นเครือญาติที่เข้มแข็งดังกล่าว ทำให้การปกครองภายในชุมชนสามารถปรับตัวในลักษณะผลิตใหม่ ขององค์กรชุมชน ได้อย่างสมานฉันท์ แม้จะถูกปรับเปลี่ยนตามเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของการจัดตั้งชุมชนภาวะเพื่อควบคุมชนบทพื้นที่สูง โดยเฉพาะเมื่อการปกครองรูปแบบหมู่บ้าน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจรัฐที่มีผู้ใหญ่บ้าน (พ่อหลวง) เป็นผู้นำชุมชนหมู่บ้านได้เข้าไปแทนที่ผู้นำชุมชนที่เรียกว่า “แสง ซื่อ เหล่า” ซึ่งนับตั้งแต่การลงหลักปักฐานตั้งชุมชนมั่งบ้านแม่สาใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2508 ได้มีการเปลี่ยนผู้นำชุมชนเป็นผู้ใหญ่บ้านอย่างเป็นทางการหลักจากที่ได้แยกหมู่บ้านออกจากบ้านโป่งแยงนอกในปี พ.ศ. 2517 เป็นต้นมา ชุมชนมั่งบ้านแม่สาใหม่ในปัจจุบันจึงมีลักษณะผสมผสานระหว่างรูปแบบการจ้ดองค์การบริหารการปกครองหมู่บ้านกับกลุ่มองค์กรชุมชนที่ขึ้นกับจารีตทางสังคม กล่าวคือ ปัจจุบันองค์กรทางสังคมในชุมชนมั่งบ้านแม่สาใหม่มีอย่างหลากหลาย โดยเฉพาะการจัดกลุ่มตามรูปแบบการปกครองหมู่บ้าน หรือ การปรับตัวทางเศรษฐกิจที่เป็นทางการหรือมีรูปแบบโดยทั่วไปเหมือนกัน เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน¹ กลุ่มสมาชิกธนาคารเพื่อ

¹ คณะกรรมการหมู่บ้านประกอบด้วย 1.คณะกรรมการอาวุโส 2.คณะกรรมการฝ่ายรักษาความสงบ 3. คณะกรรมการฝ่ายปกครอง 4. คณะกรรมการฝ่ายส่งเสริมอาชีพ 5. กรรมการฝ่ายวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว 6.คณะกรรมการสวัสดิการและสังคม 7.คณะกรรมการฝ่ายสาธารณสุข 8.คณะกรรมการฝ่ายการคลัง 9.คณะกรรมการฝ่ายสตรี 10. กรรมการฝ่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

การเกษตรและสหกรณ์ กลุ่มอาสาสมัครป้องกันพลเรือน ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบ้านแม่สาใหม่ กลุ่มแม่บ้าน (รวมทั้งคณะกรรมการฝ่ายสตรี) กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มเลี้ยงสัตว์ และกลุ่มกองทุนสวัสดิการกรรมการหมู่บ้าน ในขณะที่การจำแนกกลุ่มที่เพิ่งมีการผลิตใหม่ในลักษณะกิ่งทางการ เช่น กลุ่มฌาปนกิจศพบ้านแม่สาใหม่ กลุ่มออมทรัพย์กองทุนเช่าอย่าง กลุ่มออมทรัพย์เขต 6 เครื่องช่วยวัฒนธรรมझेต่อ 6 หมู่บ้าน และเครื่องช่วยวัฒนธรรมและด้านยาเสพติด 12 หมู่บ้าน ที่ทำหน้าที่สร้างเวทีเรียนรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาประเพณีม้ง และการควบคุมทางสังคม รวมถึงการนิยามความหมายใหม่ให้กับวัฒนธรรม เพื่อให้สามารถสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมตามบริบทและเงื่อนไขใหม่ๆ ได้

ในส่วนของการจัดองค์การบริหารการปกครองชุมชนในปัจจุบัน แม้จะมีคณะกรรมการหมู่บ้านแต่กลุ่มผู้อาวุโสหรือผู้นำทางวัฒนธรรมรวมทั้งสิ้นประมาณ 30 คน ถูกแต่งตั้งให้เป็นคณะกรรมการผู้อาวุโส และคณะกรรมการฝ่ายปกครอง โดยเฉพาะบทบาททางพิธีกรรมความเชื่อ และตัดสินใจตามจารีตประเพณี และตามกฎหมายข้อบังคับหมู่บ้าน แม้จะปรากฏว่ามีชาวเมืองบางคนอ้างกฎหมายบ้านเมืองใช้แทนจารีตก็ตาม คือ เมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้น คณะกรรมการหมู่บ้านทั้งสองคณะดังกล่าวจะจำแนกว่าคดีไหนจะใช้พิธีตัดสินด้วยรูปแบบไหน ที่ผู้มีอำนาจตัดสินชี้ขาดแล้วเกิดความยุติธรรมให้กับทั้งสองฝ่าย ซึ่งหากพิจารณาตามระบบจารีตประเพณีแล้วยังไม่ได้ข้อยุติ ก็จะส่งเรื่องให้เจ้าหน้าที่ราชการตามกระบวนการยุติธรรมต่อไป (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ พฤษภาคม 2545)

การบังคับใช้กฎหมายหมู่บ้านของระบบคณะกรรมการฝ่ายปกครองเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นที่สูงนั้นวิเคระกรรมการฝ่ายพัฒนา หรือฝ่ายอนุรักษ์ คอยสอดส่องและดำเนินคดีกับผู้ฝ่าฝืนกฎหมายหมู่บ้าน เสมือนเป็นโจทก์ฟ้องต่อคณะกรรมการฝ่ายปกครองให้ทำการตัดสินลงโทษ การจัดการทรัพยากรโดยสถาบันชุมชนดังกล่าวจึงมีลักษณะที่วางอยู่บนฐานภูมิปัญญาภูมิทัศน์วัฒนธรรมม้ง ดังเช่น การใช้อุดมการณ์อำนาจเหนือธรรมชาติของพิธีกรรม “ดงเซ่ง” ลงโทษผู้ฝ่าฝืนกฎจารีตด้วยเพื่อการอนุรักษ์เป็นป่าชุมชน ซึ่งมีนัยเป็นการผลิตใหม่ให้กับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของตัวตนทางชาติพันธุ์ม้งบ้านแม่สาใหม่นั้นเอง ดังนั้น การจัดการดังกล่าวจึงเป็นการผสมผสานองค์ความรู้ระหว่างกลุ่ม “คนหนุ่ม” ที่ส่วนมากเป็นกลุ่มพ่อบ้านวัยกลางคน ซึ่งอาจเป็นกรรมการหมู่บ้าน เนื่องจากอ่านออกเขียนได้ และสามารถติดต่อกับหน่วยงานราชการได้ โดยเฉพาะเป็นกรรมการฝ่ายส่งเสริมอาชีพ ฝ่ายวัฒนธรรม และการท่องเที่ยว ฝ่ายสวัสดิการ และสังคม ฝ่ายสาธารณสุข ฝ่ายการคลัง และฝ่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมประมาณ 40 คน และกลุ่ม “คนแก่” ที่เป็นพ่อบ้านผู้อาวุโส ผู้นำทางวัฒนธรรม และทั้งที่เป็นหรือไม่เป็นกรรมการฝ่ายปกครอง ฝ่ายรักษาความสงบและฝ่ายอาวุโสด้วยรวมประมาณ 30 คน โดยกลุ่มคนหนุ่มจะเป็นผู้นิยมการพัฒนาชุมชนให้มีความทันสมัย ซึ่งจัดเป็น

กลุ่ม “พัฒนาที่เน้นแนวทางการอนุรักษ์อย่างเคร่งครัด” ส่วนกลุ่มคนแก่จะเป็นเสมือนผู้นำชุมชนที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งจะไม่ยอมรับการพัฒนาและการอนุรักษ์ตามความต้องการของราชการทันที จนกว่าจะมีการปรึกษากันอย่างรอบคอบแล้ว ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่ม “อนุรักษ์ที่เน้นวัฒนธรรมเป็นหลัก” ดังเช่นเมื่อชุมชนตกลงให้กันพื้นที่ไร่เหล่าส่วนหนึ่งเป็นป่าปลูกเพื่อวิจัยไม้ท้องถิ่น กลุ่มคนหนุ่มโดยเฉพาะสมาชิกชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบ้านแม่สาใหม่กลับมีท่าทีเห็นด้วยและได้มีการหยิบยื่นอำนาจรัฐกระทำต่อผู้ที่ฝ่าฝืนกฎชุมชน โดยการร่วมมือกับเจ้าหน้าที่อุทยานฯ ใช้กฎหมายมาเป็นแนวทางปฏิเสธสิทธิการใช้แต่ดั้งเดิมของสมาชิกบางส่วนในชุมชน คิดเป็นพื้นที่ประมาณ 1,000 ไร่เพื่อปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติฯของอุทยานฯด้วยวิธีการให้หน่วยวิจัยฟื้นฟูป่าทำการปลูกป่า ทำให้ปัจจุบันยังมีผู้ใช้ประโยชน์ที่ดิน 10 ครัวเรือนที่ยังคงเป็นเจ้าของพื้นที่ไร่ 12 ฝืน รวม 17 ไร่ (สำรวจเมื่อวันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2545) ที่ยังคงมีความจำเป็นต้องใช้เพื่อยังชีพ และควรที่จะได้รับสิทธิยกเว้น แต่ทั้งนี้ กลุ่มคนหนุ่มก็ได้ร่วมมือกับอุทยานฯ เพื่อกดดันให้ครอบครัวมั่งเหล่านั้่นออกจากพื้นที่โดยมีข้อแม้ที่ขีดยุ่นให้ออกภายในเวลา 3 ปีและให้เหตุผลว่าเป็นกฎชุมชนที่ดำเนินมาแต่แรก

ในทางตรงกันข้าม กระบวนการกันพื้นที่ชุมชนให้เป็นป่าดงซึ่งที่ดำเนินการโดยกลุ่มคนแก่ในปี พ.ศ. 2528 เป็นกระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งปัจจุบันยังคงให้ 9 ครัวเรือนที่มีความจำเป็นเพื่อยังชีพและทำตามกฎของชุมชนยังคงได้รับสิทธิการใช้มาจนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งความขัดแย้งของวิถีคิดในการอนุรักษ์ในปัจจุบันเห็นได้ชัดเจนจากกรณีสวนวนเกษตรกาเฟอินทรีย์ในปัจจุบันที่เจ้าของได้มีการทดสอบการปลูกพืชผสมผสานในแปลงวนเกษตร ซึ่งจำเป็นต้องตัดไม้บางต้นเพื่อทดสอบ หลังจากที่ได้รับคำสั่งส่งเสริมจากองค์กรพัฒนาเอกชนให้เป็นเกษตรทางเลือก แต่กลับไม่ได้รับความเห็นชอบจากกลุ่มคนหนุ่มบางคน ด้วยเหตุผลที่เป็นการทำลายพื้นที่อนุรักษ์ต้นน้ำในพื้นที่ป่าดงซึ่งของชุมชน

แม้ว่า ชุมชนมั่งบ้านแม่สาใหม่จะมีกลุ่มคนที่มีความคิดการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนที่ขัดแย้งกันในลักษณะดังกล่าวแต่ทั้งสองกลุ่มคนสามารถสร้างสรรค์พลังชุมชนที่เกื้อหนุนกัน ดังกรณี การจัดตั้งชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบ้านแม่สาใหม่ของกลุ่มคนหนุ่มเพื่อต่อรองอำนาจรัฐให้มีการสร้างถนนถาวร หรือ การเป็นผู้ช่วยวิจัยให้กับหน่วยวิจัยไม้ท้องถิ่นตลอดจนร่วมกันคิดและทำความเข้าใจการเปิด “หมู่บ้านท่องเที่ยว” จนสำเร็จในที่สุด โดยประสานงานกับศูนย์พัฒนาโครงการหลวงบ้านแม่สาใหม่ กองพัฒนาเกษตรที่สูง สำนักงานพัฒนาที่ดินที่สูง และมหาวิทยาลัยแม่โจ้ ที่เน้นงานการพัฒนาเป็นหลัก แม้ว่าเงื่อนไขชุมชนจะอยู่ในพื้นที่อนุรักษ์ที่ไม่สามารถพัฒนาได้ก็ตาม ฉะนั้นงานพัฒนาเชิงอนุรักษ์จึงเป็นแนวทางเลือก เพื่อสร้างความชอบธรรมต่อการพัฒนาชุมชนของศูนย์พัฒนาโครงการหลวงบ้านแม่สาใหม่ เช่น โครงการป่าชาวบ้านในพระบรมราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ รัชรงค์ส่งเสริมสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์เพื่อท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และส่งเสริม

ป้องกันไฟฟ้า ป่าดงแข็ง และการใช้กฎระเบียบชุมชนของชุมชนจัดการทรัพยากรของส่วนรวม โดยสถาบันชุมชน เป็นต้น (แผนปฏิบัติงานศูนย์ฯ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2544 และ 2545)

ในขณะที่กลุ่มคนแก่ซึ่งเป็นผู้คนสูงอายุทั้งชายและหญิงในชุมชน เนื่องจากคนกลุ่มนี้ได้เผชิญโลกหลายยุคสมัยตั้งแต่การอพยพโยกย้ายถิ่นฐาน การทำเกษตรเพื่อยังชีพ การปราบปรามคอมมิวนิสต์ และฝืน กระทั่งความล้มเหลวของพีชพาณิชย์ และการถูกข่มขู่จับกุมโดยเจ้าหน้าที่อุทยานฯ ตลอดจนสถานะของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ทำให้คนกลุ่มนี้มีความระมัดระวังสูงและไม่ยอมรับวิทยาการสมัยใหม่ในทันที โดยมีกอธิบายด้วยสุภาษิตว่า “จารีตใหม่ไม่เบิก จารีตเก่าไม่ละทิ้ง” เพื่อให้ตระหนักว่ากลุ่มชาติพันธุ์ม้งของตนก็มีจารีตที่ทรงคุณค่ายังไม่ล้าสมัย จึงอย่าเพิ่งริบเอาความรู้ภายนอกใหม่มาทั้งหมด แต่ควรเลือกหยิบยืมมาผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งได้มีการสร้างองค์กรทางสังคมเพื่อสร้างเวทีเรียนรู้ และต่อรองเพื่อฟื้นฟูวัฒนธรรมได้อย่างเข้มแข็ง เช่น เครือข่ายวัฒนธรรมและต่อต้านยาเสพติด¹ และเครือข่ายฟื้นฟูวัฒนธรรมม้งตระกูลแซ่ผ่อ² ซึ่งเครือข่ายฟื้นฟูวัฒนธรรมม้งตระกูลแซ่ผ่อได้รับการสนับสนุนงบประมาณ โดยโครงการเสริมสร้างศักยภาพผู้นำองค์กรชุมชนและเครือข่าย จากองค์การยูนิเซฟ (United Nations Children’s Fund – UNICEF) ในปี พ.ศ. 2541 – 2542 เพื่อผลิตซ้ำคุณค่าของความเป็นเครือญาติและจารีตประเพณีเดิม เช่น การสร้างเวทีกระตุ้นและเรียนรู้ ประเพณีของพิธีงานศพ พิธีงานแต่ง ตลอดจนคาถาอาคม การจัดการทรัพยากร การสร้างสวนสมุนไพร การรื้อฟื้นการทำยาสมุนไพร การรื้อฟื้นการทำยาสมุนไพร การบำบัดและฟื้นฟูผู้ติดยาเสพติด และการให้กำลังใจกับผู้ติดเชื้อเอดส์ เป็นต้น (ธงชาติ 2542)

เห็นได้ว่า ในสถานการณ์ที่ชุมชนถูกกีดกันสิทธิเข้าถึงทรัพยากรที่มีมาแต่อดีต การกำหนดนิยามคุณค่าใหม่ให้กับภูมิปัญญาท้องถิ่นและการผลิตใหม่ของความรู้ท้องถิ่นในฐานะเป็นทางเลือกในการจัดการทรัพยากรจึงถูกนำมาใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการต่อสู้และเพื่อสร้างอำนาจต่อรองให้การอ้างสิทธิชุมชนบนพื้นที่สูง และมีนัยเป็นการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้การแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวม้งอีกทางหนึ่งผ่านการนำเสนอพิธีกรรมเชิงอนุรักษ์ระดับชุมชนอันสะท้อนภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูงด้วยวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นที่มีลักษณะการปรับเปลี่ยนขององค์กร

¹ เครือข่ายฟื้นฟูวัฒนธรรมและด้านยาเสพติด 12 หมู่บ้าน คือ 1. บ้านแม่สาใหม่ 2. บ้านผานกกก 3. บ้านคอยปุย 4. บ้านขุนช่างเคี่ยน 5. บ้านบวกเต๋ย 6. บ้านบวกจัน 7. บ้านห้วยเสี้ยว 8. บ้านน้ำซุ่ม 9. บ้านห้วยกว้าง 10. บ้านหนองหอยเก่า 11. บ้านหนองหอยใหม่ 12. บ้านแม่จิ

² เครือข่ายฟื้นฟูวัฒนธรรมและด้านยาเสพติด 12 หมู่บ้าน คือ 1. บ้านแม่สาใหม่ 2. บ้านผานกกก 3. บ้านคอยปุย 4. บ้านขุนช่างเคี่ยน 5. บ้านบวกเต๋ย 6. บ้านบวกจัน 7. บ้านห้วยเสี้ยว 8. บ้านน้ำซุ่ม 9. บ้านห้วยกว้าง 10. บ้านหนองหอยเก่า 11. บ้านหนองหอยใหม่ 12. บ้านแม่จิ

ความรู้ในลักษณะผสมผสานทั้งในระดับองค์กรชุมชนและวิธีคิด เพื่อเป็นทางเลือกในการจัดการที่เป็นธรรมทั้งทางสังคมและระบบนิเวศได้อย่างยั่งยืน ซึ่งเนื้อหาในบทถัดไปได้กล่าวถึงการนำเสนอพิธีกรรมเชิงอนุรักษ์ระดับชุมชนที่ผู้ศึกษาเชื่อว่าผ่านกระบวนการเลือกปรับ ปรับใช้องค์ความรู้ท้องถิ่นและเป็นเช่นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนม้งบ้านแม่สวใหม่ในการอ้างสิทธิเหนือการจัดการทรัพยากร

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University